

Μνήμων

Τόμ. 11 (1987)

**ΜΙΣΘΩΤΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΦΥΛΕΤΙΚΟΣ
ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ
ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΣΤΟ
ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ**

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ

doi: [10.12681/mnimon.607](https://doi.org/10.12681/mnimon.607)**Βιβλιογραφική αναφορά:**

ΑΒΔΕΛΑ Ε. (1987). ΜΙΣΘΩΤΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΦΥΛΕΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 11, 234-246.

<https://doi.org/10.12681/mnimon.607>

ΜΙΣΘΩΤΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΦΥΛΕΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ
ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ : ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΘ ΤΟΥ 20οῦ ΑΙΩΝΑ

Ἡ εἴσοδος τῶν γυναικῶν στὴν ἀγορὰ ἐργασίας καὶ ἡ ἔνταξή τους στὶς μισθωτὲς σχέσεις εἶναι σύνθετη διαδικασία, ἱστορικὰ προσδιορισμένη. Προϋποθέτει τὴ σχετικὴ ἔστω ὑπέρβαση τῆς οἰκογένειας ὡς βασικῆς παραγωγικῆς μονάδας, τὴ διάκριση τόπου διαμονῆς καὶ χώρου ἐργασίας, τὴ συρρίκνωση τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας. Συνδέεται μὲ τὴν ἐπέκταση τοῦ ἀστικοῦ χώρου, τὴν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καὶ τὴ διόγκωση τῶν μεσαίων στρωμάτων. Κοντολογίς σχετίζεται μὲ τὴν ἐξάπλωση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς στὸν συγκεκριμένο κάθε φορά κοινωνικὸ σχηματισμό. Ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς διαδικασίας αὐτῆς σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς γυναῖκες ὡς κοινωνικὴ κατηγορία ἀναφέρεται στοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ὁ φυλετικὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ὑπερβαίνει τὸ ἀρχικὸ πλαίσιο τῆς οἰκογένειας, γιὰ νὰ εἰσχωρήσει στὸ νέο κοινωνικὸ πεδίο, ὅπου τὰ δύο φύλα συναντῶνται γιὰ πρώτη φορά, τὴ μισθωτὴ ἐργασία, καὶ νὰ προσδιορίσει τὶς μεταξὺ τους σχέσεις.

Στὴν Ἑλλάδα ὁ ἀριθμὸς τῶν γυναικῶν ποὺ ἐργάζονται ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι αὐξάνεται σταθερὰ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Νεότερες ἐρευνες ἐντοπίζουν τὸ θεμελιώδη ρόλο τοῦ γυναικεῖου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ στὴν ἀνάπτυξη βιομηχανίας στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα. Στὴ δεκαετία τοῦ 1920 οἱ γυναῖκες συμμετέχουν ἤδη, μὲ σχετικὰ σημαντικὰ ποσοστά, σὲ διάφορα ἐπαγγέλματα : εἶναι πάντα ἀγρότισσες στὴν ὑπαιθρο καὶ ὑπηρέτριες στὴν πόλη, ἀλλὰ τώρα πιά εἶναι καὶ ἐργάτριες, ὑπάλληλοι, ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίες. Ἐν ἀρχικὰ ἡ μισθωτὴ ἐργασία τῶν γυναικῶν προσανατολίστηκε κυρίως εἴτε σὲ παραδοσιακὰ γυναικεῖα ἐπαγγέλματα (π.χ. δασκάλες) εἴτε σὲ ἰδιαιτέρους κλάδους τῆς νεοσύστατης βιομηχανίας καὶ βιοτεχνίας, ὁ τομέας τῶν ὑπηρεσιῶν —καὶ κυρίως ἡ ὑπάλληλία— θὰ ἀπορροφήσει μὲ τὴν πάροδο τῶν δεκαετιῶν ὅλο καὶ μεγαλύτερα ποσοστά γυναικῶν. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ, ποὺ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴ διόγκωση τῶν μεσαίων στρωμάτων στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴ μαζικὴ εἴσοδο τῶν γυναικῶν στὴν ἀγορὰ ἐργασίας, θὰ εἶναι μακρόχρονη· οἱ ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 θὰ βροῦν μεγάλους ἀριθμοὺς γυναικῶν —ποὺ θὰ αὐξάνονται συνεχῶς— νὰ κατέχουν τὶς θέσεις ἐκείνων τῶν μὴ παραγωγικῶν μισθωτῶν ποὺ εἶναι οἱ λιγότερο εἰδικευμένοι, οἱ χειρότερα ἀμοιβόμενοι καὶ βρίσκονται στὶς κατώτερες βαθμίδες τῆς ἐπαγγελματικῆς ἱεραρχίας.

Ὁ χώρος ἐργασίας ποὺ εἰκονογραφεῖ μὲ τὸν πιὸ παραστατικὸ τρόπο αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη εἶναι τὸ Δημόσιο καὶ οἱ ὑπηρεσίες του. Ἡ εἴσοδος τῶν γυναικῶν

στις δημόσιες υπηρεσίες ἀπό τις ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα ὡς τή δεκαετία τοῦ 1950 εἶναι καί τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας πού παρουσιάζεται ἐδῶ μὲ τή μορφή βασικῶν ὑποθέσεων ἐργασίας. Ἡ μελέτη αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἐπιχειρεῖ νὰ διαγνώσει τοὺς μηχανισμούς πού τὴν καθόρισαν, τίς μορφές πού ὑποδύθηκε καί τὸν εἰδικὸ χαρακτήρα πού προσέδωσε στή μισθωτὴ ἐργασία τῶν γυναικῶν, μὲ δυὸ λόγια, τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους, στὸ συγκεκριμένο παράδειγμα, ὁ φυλετικὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας μεταφράστηκε σὲ ἰδιαίτερη ἐχμετάλλευση τῆς γυναικείας ἐργασίας στὰ πλαίσια τῶν μισθωτῶν σχέσεων. Ἡ ἔρευνα ἐπικεντρώνεται στοὺς πολιτικούς δημόσιους υπαλλήλους καί κυρίως σὲ ἐκείνους τῆς Διοικήσεως, δεδομένου ὅτι καί ὁ στρατιωτικὸς καί ὁ δικαστικὸς κλάδος ἦταν κλειστοὶ γιὰ τίς γυναῖκες. Δὲν ἐξετάζονται παρὰ μόνον συμπληρωματικὰ εἰδικές κατηγορίες υπαλλήλων, ὅπως οἱ παραγωγικὰ ἐργαζόμενοι μισθωτοὶ τοῦ Δημοσίου (π.χ. καπνεργάτριες), ἢ ὅπως τὸ ὑπηρετικὸ προσωπικὸ καί οἱ ἐκπαιδευτικοί. Εἰδικότερα στήν περίπτωση τῶν ἐκπαιδευτικῶν, οἱ ἰδιομορφίες πού παρουσιάζει ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη ὁλόκληρου τοῦ κλάδου, ἀλλὰ καί ἡ ἰδιαίτερη θέση πού εἶχαν σὲ αὐτὸν οἱ γυναῖκες ἐπιβάλλουν τὴ διάκριση τῆς εἰδικότητος ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη μελέτη.

Τὴν ἐπιλογή τοῦ Δημοσίου ὡς χώρου ἐργασίας στὸν ὁποῖο ἀνιχνεύεται ἡ διαδικασία ἐντάξεως τῶν γυναικῶν ὑπαγόρευσαν συγκεκριμένοι λόγοι:

α. Τὰ ποσοτικὰ στοιχεῖα πού ἀναφέρονται στὶς ἐργαζόμενες γυναῖκες εἶναι γενικὰ ἐξαιρετικὰ ἀποσπασματικὰ καί διάσπαρτα. Τὸ Δημόσιο, κατεξοχὴν ὀργανωμένος ἐργασιακὸς χώρος, καταγράφει πιὸ συστηματικὰ τοὺς υπαλλήλους του, ἔστω καί μὲ διαφορετικὰ κριτήρια κάθε φορά ἢ καί χωρὶς νὰ συμπεριλαμβάνεται πάντοτε ἡ παράμετρος «φύλο». Εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρίσουμε, τουλάχιστον κατὰ προσέγγιση, τὸν ἀριθμὸ τῶν γυναικῶν στὸ σύνολο τῶν υπαλλήλων, σὲ διαφορετικὲς στιγμὲς τῆς περιόδου πού καλύπτει ἡ ἔρευνα. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν ἴσως νὰ διαγράψουμε μὲ ἀκρίβεια τὴν ἀριθμητικὴ ἐξέλιξη ἢ νὰ συγκρίνουμε διαφορετικὲς περιόδους μεταξύ τους σὲ ἀπόλυτα μεγέθη· μᾶς δείχνουν ὥστόσο μὲ σαφήνεια τίς κυρίαρχες τάσεις: Οἱ γυναῖκες δημόσιοι υπάλληλοι παρουσιάζουν μιὰ σταθερὴ αὔξηση τόσο σὲ ἀπόλυτους ἀριθμούς ὅσο καί σὲ ποσοστὰ συμμετοχῆς στὸ σύνολο τῶν υπαλλήλων, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα ὡς τὴ δεκαετία τοῦ 1950. Ἐνδεικτικὰ μόνον, ἀπὸ 145 ἄτομα τὸ 1907 (1,2% στὸ σύνολο τῶν υπαλλήλων), οἱ γυναῖκες πολιτικοὶ υπάλληλοι γίνονται 2.332 (10,7%) τὸ 1920. Ταυτόχρονα ὅμως τὴν ἴδια περίοδο καί ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν πολιτικῶν δημόσιων υπαλλήλων αὐξάνεται ἐντυπωσιακὰ (κατὰ 74,5%) — αὔξηση πού ὀφείλεται κυρίως στήν ἐξάπλωση τῆς ἐθνικῆς ἐπικράτειας. Τὴν ἐπόμενη περίοδο (1920 - 1928) ἡ κατάσταση ἀλλάζει ριζικὰ: Οἱ πολιτικοὶ δημόσιοι υπάλληλοι αὐξάνονται συνολικὰ μόνον κατὰ 7,2%, ἐνῶ οἱ γυναῖκες κατὰ 3,8%. Ὁ ἀριθμὸς τους

υπολογίζεται πιά σὲ 2.421 (10,3%). Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ εἶναι σημαντικὴ: Μαρτυρεῖ μιὰ ἀποφασιστικὴ στροφὴ τόσο στὴ διαδικασία ἔνταξης τῶν γυναικῶν ὅσο καὶ στὴν ἐξέλιξη τῆς δομῆς τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν στὸ σύνολό τους. Τὸ 1945 —ὁπότε καὶ ἡ πρώτη πλήρης καὶ λεπτομερὴς ἀπογραφὴ ὄλων τῶν πολιτικῶν ὑπαλλήλων— οἱ γυναῖκες ὑπάλληλοι τῆς Διοίκησης εἶναι 2.516 (17,5%), ἐνῶ τὸ σύνολο τῶν γυναικῶν μόνιμων πολιτικῶν ὑπαλλήλων ἀνέρχεται σὲ 11.154 (21%). Τὸ 1956 —χροنيὰ τῆς ἐπόμενης ἀπογραφῆς τῶν ὑπαλλήλων—, δηλαδὴ μετὰ τὸ τέλος τῆς χρονικῆς περιόδου ποὺ καλύπτει ἡ ἔρευνα καὶ ὅταν πιά πολλὰ ἀπὸ τὰ δεδομένα θὰ ἔχουν ριζικὰ ἀλλάξει, τὸ ἴδιο σύνολο ἀριθμεῖ 15.394 γυναῖκες (30% τῶν πολιτικῶν ὑπαλλήλων).

Μεταπολεμικὰ, λοιπόν, τὸ Δημόσιο —καὶ γενικὰ οἱ ὑπηρεσίες— θὰ συγκεντρώσουν μεγάλους ἀριθμούς ἐργαζόμενων γυναικῶν ποὺ θὰ αὐξάνονται συνεχῶς. Ὅρισμένοι κλάδοι ἢ εἰδικότητες θὰ ταυτιστοῦν μάλιστα μετὰ τὴν ἐργασία γυναικῶν. Ἡ μελέτῃ τῆς περιόδου κατὰ τὴν ὁποία ἡ διαδικασία αὐτὴ βρίσκεται στὶς ἀπαρχές της ἐνδέχεται νὰ δώσει ἀπαντήσεις σὲ καίρια ἐρωτήματα ὕπως: γιατί ἱστορικὰ ἡ εἰσροὴ γυναικῶν σὲ ὀρισμένες θέσεις ἐργασίας προκάλεσε βαθμιαῖα τὴν ἀπαξίωση αὐτῶν τῶν θέσεων ἢ γιατί ἡ ἔνταξη τῶν γυναικῶν ἔγινε ἐπιλεκτικὰ σὲ ἐνὸς τύπου θέσεις καὶ ὄχι σὲ ἄλλου (γιατί, π.χ., ἔγιναν τελικὰ μόνον αὐτὲς δακτυλογράφοι) κ.ἄ.

β. Τὸ Δημόσιο ὡς χῶρος ἐργασίας ἐμφανίζει ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ ποὺ διευκολύνουν τὴ μελέτῃ τοῦ ἰδιαίτερου τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε ἡ ἔνταξη τῶν γυναικῶν: Διέπεται ἀπὸ ἕνα ρητὰ θεσμοθετημένο νομικὸ πλαίσιο, ὅπου οἱ ὅροι πρόσληψης καὶ οἱ ἀποδοχὲς εἶναι καθορισμένα ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἰσχύουν ἐξίσου γιὰ ὅλους, στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς προδιαγεγραμμένης ἱεραρχίας, μετὰ ἐξασφαλισμένη τὴ σταθερότητα τῆς ἀπασχόλησης. Ἡ ἰσότητά ἐδῶ θεωρεῖται δεδομένη καὶ μάλιστα ταυτίζεται μετὰ τὴ συνταγματικὴ ἐπιταγὴ τῆς ἰσότητος ὄλων τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στὸ νόμο. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐπιτρέπει νὰ φανεῖ καθαρότερα ἢ ἰδιαίτερη μεταχείριση ποὺ ἐπιφυλάσσεται στὶς γυναῖκες. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὴν περίοδο ποὺ καλύπτει ἡ ἔρευνα συγκροτεῖται σταδιακὰ ἕνα σῶμα νομοθετικῶν ρυθμίσεων μετὰ ρητὴ ἀναφορὰ στὶς γυναῖκες δημόσιους ὑπαλλήλους. Οἱ ρυθμίσεις μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο ποὺ καθορίζει τὶς διαδικασίες πρόσληψης καὶ προαγωγῆς τους, τὸ περιεχόμενον τῆς ἐργασίας τους, καθὼς καὶ τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα καὶ δικαιώματά τους. Δηλώνουν ἐπίσης γιὰ πρώτη φορὰ τὶς ἀπαγορεύσεις καὶ τοὺς περιορισμούς ποὺ ἰσχύουν γιὰ τὶς γυναῖκες στὶς ὑπηρεσίες τοῦ Δημοσίου. Οἱ ρυθμίσεις αὐτὲς πρέπει νὰ συνδεθοῦν μετὰ τὶς ἀλλαγὰς ποὺ σημειώνονται τὴν ἴδια περίοδο στὸ σύνολο τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰ αἰτήματα γιὰ ἰσοπολιτεία καὶ ἴσα δικαιώματα στὴν ἐργασία ποὺ διατυπώνει τὸ φεμινιστικὸ κίνημα τῆς ἐποχῆς. Πρέπει νὰ ἀπαντηθεῖ τὸ ἐρώτημα γιατί ἐμφανίζονται τότε ἀκριβῶς, τί στόχο ἐξυπηρετοῦν καὶ κατὰ πόσο ἐφαρμόζονται στὴν πράξη.

γ. Σε όλη τη χρονική περίοδο που καλύπτει η έρευνα οι αναφορές στις γυναίκες δημόσιους υπαλλήλους είναι συχνές και προέρχονται από πολλαπλές κατευθύνσεις. Οί νόμοι, ή άρθρογραφία, οί καταγγελίες και οί διεκδικήσεις που τις άφοροϋν φανερώνουν ότι ή τύχη τους συνδέεται με ένα καιρίο ζήτημα, που τίθεται με όλο και μεγαλύτερη όξύτητα: την παροχή πολιτικῶν δικαιωμάτων στις γυναίκες. Τό γεγονός ότι οί γυναίκες δέν έχουν δικαίωμα ψήφου γίνεται συχνά εμπόδιο για την είσοδό τους σε διάφορους κλάδους (π.χ. δικαστικό) και για την εξέλιξή τους στην ιεραρχία. Τις κοινωνικές άδικίες εις βάρος τῶν γυναικῶν ἀναλαμβάνει νά ἀποκαλύψει και νά ἀποκαταστήσει με τούς άγῶνες του τό φεμινιστικό κίνημα που ἀναπτύσσεται και ὀργανώνεται στα χρόνια τοϋ Μεσοπολέμου.

Οί φεμινίστριες διατυπώνουν έξαρχής με σαφήνεια και όξύτητα τά κεντρικά τους αίτήματα: άπονομή πολιτικῶν δικαιωμάτων στις γυναίκες· ελεύθερο δικαίωμα τῶν γυναικῶν στην εργασία και ίση άμοιβή για ίση εργασία άνδρῶν και γυναικῶν. Οί δραστηριότητες τῶν φεμινιστικῶν ὀργανώσεων και ή άρθρογραφία τῶν φεμινιστικῶν εντύπων τοϋ Μεσοπολέμου στρέφονται συχνά γύρω από τις γυναίκες υπαλλήλους για νά καταγγείλουν τούς κινδύνους που τις άπειλοϋν, τούς περιορισμούς που θεσμοθετοϋνται ως πρὸς τις προσλήψεις ή την εξέλιξή τους και τά εμπόδια που συναντοϋν στην επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Οί πληροφορίες αυτές είναι πολύτιμες, γιατί καλύπτουν μήνα με τό μήνα την περίοδο από τό 1921 ως τό 1936. Άλλά και μετά τό 1944, αντίστοιχες διεκδικήσεις και διαμαρτυρίες δείχνουν ότι οί σοβαρές ἀνακατατάξεις τῶν χρόνων τοϋ πολέμου δέν ἔλυσαν τό πρόβλημα τῶν θεσμικῶν και κοινωνικῶν διακρίσεων εις βάρος τῶν γυναικῶν. Μόνο ὅταν τό 1953 ή Ελλάδα θά επικυρώσει τη διεθνή σύμβαση τῆς Νέας Ὑόρκης για την άπονομή πολιτικῶν δικαιωμάτων στις γυναίκες, θά καταργηθοϋν, με την ίδια νομοθετική πράξη, και όλοι οί περιορισμοί για την είσοδο και τη σταδιοδρομία τους στις δημόσιες ὑπηρεσίες.

Προκειμένου νά μελετηθοϋν οί συνθήκες που αντιμετώπισαν οί γυναίκες ὅταν άρχισαν νά δουλεύουν ως δημόσιοι υπάλληλοι, ή έρευνα άσχολεῖται επίσης με τό πῶς διαμορφώνεται, πῶς συμπεριφέρεται και πῶς εξελίσσεται ὁλόκληρη ή επαγγελματική ομάδα τῶν δημόσιων υπαλλήλων στα πρῶτα πενήντα χρόνια τοϋ 20οϋ αἰῶνα. Οί ἐνδεχόμενες ιδιαιτερότητες στους ὅρους πρόσληψης και στις δυνατότητες σταδιοδρομίας τῶν γυναικῶν υπαλλήλων εξετάζονται σε σχέση με τις ρυθμίσεις για τό σύνολο τῶν υπαλλήλων και τις μεταβολές τους ἀνάλογα με τη συγκυρία, σε σχέση δηλαδή με τις μετεξελίξεις που γνωρίζει τό Δημόσιο ως χῶρος εργασίας, τις πολιτικές που εφαρμόζονται και τις ιδιαίτερες στάσεις ἀπέναντι στις γυναίκες που διαμορφώνονται. Άντιμεπίζοντας τις γυναίκες δημοσίους υπαλλήλους ως τμήμα ενός συνόλου και σε σχέση με αυτό μπορεί κανείς ἀσφαλέστερα νά σταθμίσει και τις ιδιαίτερες

ρυθμίσεις που τις άφροϋν, άλλα και άλλα ζητήματα, όπως τὸ επίπεδο τῆς ἐπαγγελματικῆς τους κατάρτισης, τὴν κοινωνικὴ τους προέλευση, τὴ στάση τους ἀπέναντι στὴν ἐργασία κτλ.

Ἡ ἔρευνα καλύπτει μίᾳ χρονικὴ περίοδο πενήντα χρόνων. Ἀφετηρία τῆς εἶναι ἡ δεκαετία τοῦ 1910 καὶ οἱ πρῶτες προσλήψεις γυναικῶν, καὶ κατάληξη τὸ 1953, ὅποτε καταργοῦνται —τουλάχιστον τυπικά— ὅλοι οἱ περιορισμοὶ γιὰ τὴν εἴσοδο καὶ τὴν ἐξέλιξή τους στὶς ὑπηρεσίες τοῦ Δημοσίου. Ἐξετάζεται ἡ πορεία που ἀκολούθησε στὸ ἐνδιάμεσο χρονικὸ διάστημα ἡ πρόσβαση τῶν γυναικῶν στὸ συγκεκριμένο χῶρο ἐργασίας. Οἱ σημαντικὲς ἀλλαγές που γνώρισε ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία στὰ κρίσιμα αὐτὰ χρόνια, άλλα καὶ οἱ τεράστιες κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις τοῦ δευτέρου παγκόσμιου πολέμου, τῆς ἐαμικῆς ἀντίστασης καὶ τοῦ ἐμφυλίου δὲν φαίνεται νὰ ἀνατρέπουν τὴ συνοχὴ τοῦ συγκεκριμένου φαινομένου. Ἄλλωστε ἡ περίοδος που ἀρχίζει τὴ δεκαετία τοῦ 1950 διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν προηγούμενη καὶ σὲ πολλὰ άλλα ἐπίπεδα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῶν γυναικῶν στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες.

Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, οἱ κοινωνικο-οικονομικὲς ἐξελίξεις, άλλα καὶ ἡ ἴδια ἡ πορεία τῆς διαδικασίας που ἐξετάζουμε μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀναφερόμαστε στὴ χρονικὴ αὐτὴ περίοδο ὑποδιαιρώντας τὴν σὲ τρεῖς μικρότερες. Ἄν τὰ χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου ἀναδεικνύονται ὡς τὰ σημαντικότερα, χάρις τόσο στὴν ποικιλία τῶν πηγῶν ὅσο καὶ στὴν πληθώρα τῶν σχετικῶν γεγονότων, ἡ προηγούμενη ἀπὸ αὐτὰ περίοδος σημαδεύει τὶς ἀπαρχές τοῦ φαινομένου που μᾶς ἐνδιαφέρει, ἐνῶ ἡ μετέπειτα τὴν ἀποκρυστάλλωση καὶ τὴν παγίωσή του.

Κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὁλόκληρης τῆς περιόδου εἶναι οἱ ἀλλεπάλληλες προσπάθειες τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας νὰ ἐξορθολογίσει τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες καὶ νὰ μειώσει τὸ κόστος λειτουργίας τους. Ὁ πληθωρικὸς καὶ πολυδάπανος ἀλλὰ μὴ ἀποδοτικὸς χαρακτήρας τοῦ δημόσιου τομέα ἐντοπίζεται καὶ καταγγέλλεται ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα. Ἐπὶ δεκαετίες ἐπαναλαμβάνεται ὅτι ἡ λύση εἶναι νὰ περιοριστεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν δημόσιων ὑπαλλήλων, ἔτσι ὥστε νὰ παραμείνουν οἱ ἱκανότεροι μὲ τὰ περισσότερα προσόντα, καὶ ἀπὸ τὶς οἰκονομίες που θὰ προέλθουν νὰ αὐξηθοῦν οἱ μισθοὶ τους σὲ ἱκανοποιητικὸ ἐπίπεδο. Σύμφωνα μὲ τὴν ἴδια ἄποψη οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι δὲν εἶναι ὅπως οἱ ἄλλοι ἐργαζόμενοι: Ἐπιτελοῦν λειτουργίᾳ καὶ ἐκπροσωποῦν τὸ κράτος στὸ συγκεκριμένο χῶρο τῶν δραστηριοτήτων τους· ἄρα συμφέρον τους εἶναι ἡ εὐρυθμῆ καὶ ἀπρόσκοπη λειτουργία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Τὸν ἀντίλογο στὴν ἄποψη αὐτὴ θὰ διατυπώσουν οἱ ὑποστηρικτὲς τοῦ ὑπαλληλικοῦ συνδικαλισμοῦ μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920, οἱ ὁποῖοι, θεωρώντας τὸ κράτος ὡς ἐργοδότη, θὰ διεκδικήσουν τὸ δικαίωμα στὴν ὀργάνωση καὶ στὴν ἀπεργία καὶ θὰ ἀπαιτήσουν τὴν ψήφιση καταστατικοῦ χάρτη τῶν δημόσιων ὑπαλλήλων.

Στή διαμάχη ανάμεσα στις δύο τοποθετήσεις — πού θά κορυφωθεί στή μεσοπολεμική περίοδο καί θά συνεχιστεί αμείωτη ώς τήν ψήφιση τοῦ πρώτου δημοσιούπαλληλικοῦ κώδικα τὸ 1951 — τὸ κράτος ἐμπλέκεται ἐνεργά. Κυρίως μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή, τὰ τεράστια ἔξοδα τοῦ μακρόχρονου πολέμου, οἱ ἐπιτακτικὲς ἀνάγκες γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν προσφύγων, ἡ ἀναποτελεσματικὴ λειτουργία τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν ὠθοῦν τὴν ἐκάστοτε πολιτικὴ καί στρατιωτικὴ ἡγεσία σὲ ριζικὰ μέτρα: ἀθρόες ἀπολύσεις ὑπαλλήλων, περικοπὲς μισθῶν, κατάργηση ὑπηρεσιῶν ἢ καί ὑπουργείων, κατάλυση τῆς μονιμότητος πού εἶχε κατοχυρωθεῖ μὲ τὸ σύνταγμα τοῦ 1911. Οἱ διαφοροὶ κλάδοι τῶν δημόσιων ὑπαλλήλων ἀντιδρῶν στή κρατικὴ πολιτικὴ μὲ διαφορετικὸ τρόπο: Κάποιοι διαδηλώνουν καί ἀπεργοῦν, ἄλλοι ἐκδίδουν μαχητικὰ ἔντυπα καί ὀργανώνονται σὲ πανελλαδικὸ ἐπίπεδο καί ἄλλοι προσπαθοῦν ἀπλῶς νὰ διατηρήσουν τὰ προνόμιά τους. Τὸ κράτος ἀπαγορεύει τὴν ἀπεργία δύο φορές ὡς τὸ 1936 (τὸ 1926 καί τὸ 1928) καί ἐπισεῖει συνεχῶς τὴν ἀπειλὴ τῆς ἀπόλυσης γιὰ ὅσους συνδικαλίζονται.

Αὐτὸ εἶναι τὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο ἐμφανίζονται καί καθιερώνονται σταδιακὰ οἱ εἰδικὲς ρυθμίσεις γιὰ τὴν ἐργασία τῶν γυναικῶν σὲς δημόσιες ὑπηρεσίες. Στὴν πρώτη περίοδο, τὸ γεγονός ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη σχετικὴ νομοθεσία, ρητὴ καί λεπτομερειακὴ, εἶχε ἐπιτρέψει σὲ ὅλο καί περισσότερες γυναῖκες νὰ ἀναζητήσουν καί νὰ κερδίσουν μιὰ θέση στὸ Δημόσιο, διατηρώντας ταυτόχρονα τὴν ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τὶς δυνατότητές τους νὰ ἐξελιχθοῦν. Ἡ κατάσταση ἀλλάζει στὰ χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου: Τότε ψηφίζονται οἱ νόμοι καί θεσπίζονται τὰ διατάγματα πού εἴτε περιορίζουν τὶς δυνατότητες τῶν γυναικῶν νὰ ἀνέβουν στὴν ἱεραρχία, εἴτε τοὺς ἀπαγορεύουν τὴν εἴσοδο σὲ ὀρισμένες θέσεις καί ὑπηρεσίες ἢ καί προβλέπουν ὅτι πρέπει νὰ ἀπολύονται πρῶτες σὲ περίπτωση περικοπῶν.

Γιὰ νὰ μελετήσουμε τὶς ρυθμίσεις αὐτές, διακρίνουμε τὰ νομοθετήματα πού ἀναφέρονται στοὺς δημόσιους ὑπαλλήλους σὲ τρεῖς συμβατικὲς κατηγορίες:

α. Ἡ πρώτη ἀφορᾷ τὶς γενικὲς ἀρχές, ὅπως διατυπώνονται στὰ διαδοχικὰ συντάγματα, πού ὀρίζουν ποιὸς μπορεῖ νὰ διορισθεῖ δημόσιος ὑπάλληλος καί ποιά εἶναι τὰ δικαιώματα καί οἱ ὑποχρεώσεις του.

β. Τὴ δευτέρη ἀποτελοῦν τὰ ἔκτακτα μέτρα πού υἱοθετοῦνται σὲ συγκεκριμένες στιγμὲς καί στοχεύουν στὴ γενικὴ ἀναδιοργάνωση τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν.

γ. Στὴν τρίτη ἀνήκουν οἱ εἰδικὲς ρυθμίσεις πού θεσπίζονται κατὰ ὑπηρεσία καί ὑπουργεῖο σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς περιόδου.

Ἄς δοῦμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ πῶς ἐπηρεάζει καθεμιά ἀπὸ τὶς κατηγορίες αὐτὲς τὴν τύχη τῶν γυναικῶν δημόσιων ὑπαλλήλων:

α. Τὸ σύνταγμα τοῦ 1911 προβλέπει, ὅπως καί τὸ προηγούμενο τοῦ 1864,

ὅτι δημόσιος υπάλληλος μπορεί νά γίνει κάθε Ἕλληνας πολίτης, καί πολίτη ὀρίζει ὅποιον ἔχει τὰ προσόντα κατὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, ἔμως, διαπρεπεῖς νομομαθεῖς θὰ διαπραγματευθοῦν κατὰ καιροὺς τὸν ὀρισμὸ τοῦ συντάγματος γιὰ νὰ ἐξετάσουν κατὰ πόσο περιλαμβάνει τὶς γυναῖκες. Ὅλοι θὰ συμφωνήσουν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ πολίτη τὶς ἐμπεριέχει, ἔστω καὶ ἄρρητα καὶ παρόλο πὺ δὲν ἔχουν πολιτικὰ δικαιώματα. Ἡ κοινὴ αὐτὴ παραδοχὴ κατοχυρώνεται μὲ τὸ δημοκρατικὸ σύνταγμα τοῦ 1927, ὅπου εἰδικὴ ἐρμηνευτικὴ δήλωσις διευκρινίζει ὅτι ὁ ὀρισμὸς τοῦ πολίτη εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ φύλα καὶ ἡλικίας καὶ ἀναφέρεται σὲ κάθε κάτοχο τῆς ἑλληνικῆς ὑπηκοότητος. Ἡ διατύπωση αὐτὴ δὲν θὰ περιληφθεῖ στὸ μεταπολεμικὸ σύνταγμα τοῦ 1952 — πὺ στὴν οὐσία ἐπαναφέρει ἐκεῖνο τοῦ 1911· θὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὑπονοεῖται.

Στὶς πολλαπλὲς ἐρμηνεῖες πὺ ἐγείρουν αὐτοὶ οἱ ὀρισμοὶ διευκρινίζεται συχνὰ ὅτι ἡ ἐπαγγελματικὴ δυνατότητα πὺ προσφέρουν στὶς γυναῖκες, ἐπιτρέποντας ρητὰ ἢ ἄρρητα τὴν εἰσοδὸ τους στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες, μὲ κανέναν τρόπο δὲν ἐπιβάλλει τὴν πλήρη ἰσότητά. Ὁ νομοθέτης διατηρεῖ τὸ δικαίωμα νὰ καθορίζει τὸ φύλο ὡς προσὸν κατὰ τὴν πρόσληψη.

β. Θὰ ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ δύο ἀπὸ τὶς σημαντικότερες περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες ἐπιβλήθηκαν μέτρα πὺ περιλαμβάνουν διατάξεις γιὰ τὶς γυναῖκες υπάλληλους. Ἡ μία τοποθετεῖται στὴν ἀρχὴ τοῦ Μεσοπολέμου καὶ ἀναφέρεται στὶς ἀποφάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς Οἰκονομιῶν (1924 - 1925), καὶ ἡ ἄλλη στὸ τέλος τῆς ἴδιας περιόδου καὶ ἀφορᾷ τὴ δικτατορία τοῦ Κονδύλη (1935 - 1936).

Ἡ Ἐπιτροπὴ Οἰκονομιῶν, ὅπως δηλώνει καὶ τὸ ὄνομά της, συστάθηκε μὲ σκοπὸ νὰ μελετήσει καὶ νὰ ἀποφασίσαι τὶς ἀπαραίτητες δυνατὲς περιοπεῖς τῶν δημόσιων ἐξόδων. Στὰ μέτρα πὺ πρόκρινε γιὰ τὴ βελτίωση τῆς κατάστασης περιλαμβάνεται καὶ ἡ δραστηκὴ μείωση τοῦ προσωπικοῦ τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν. Πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς πὺ ὀρίζουν ἀναλυτικὰ ποιὲς ἀπολύσεις πρέπει νὰ γίνουν σὲ κάθε ὑπηρεσία, συστήνουν νὰ ἀπολύονται κατὰ προτίμηση οἱ γυναῖκες. Αἰτιολογίες γιὰ τὴν ἐπιλογή αὐτὴ δὲν προβάλλονται. Τὰ μέτρα πὺ καταργοῦν θέσεις υπαλλήλων «ἀπολυομένων κατὰ προτίμησην τῶν θηλέων» ἀφοροῦν τὴ Γενικὴ Διεύθυνση Δημοσίου Λογιστικοῦ, τὸ Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο, τὸ Μετοχικὸ Ταμεῖο Πολιτικῶν Ὑπαλλήλων, τὸν Ταμιακὸ κλάδο καὶ τὶς Οἰκονομικὲς Ἐφορίες. Ἐπίσης ἡ Ἐπιτροπὴ προτείνει νὰ καταργηθοῦν σταδιακὰ οἱ θέσεις τῶν γυναικῶν δακτυλογράφων καὶ τὴν ἐργασία τους νὰ ἀναλάβου οἱ κατώτεροι υπάλληλοι — γραφεῖς ἢ ἀκόλουθοι.

Στὸ ἄλλο ἄκρο τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου, ἡ δικτατορία τοῦ Κονδύλη θεσπίζει ἐξαρχῆς μέτρα πὺ στοχεῦου σὲ ριζικὴ ἀναδιοργάνωση τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν. Ἡ μονιμότητα καταργεῖται καὶ οἱ υπαλληλικὲς ὀργανώσεις διαλύονται. Ἡ παρουσία τῶν γυναικῶν γίνεται ἐπανειλημμένα ἀντικείμενο ἰδιαί-

τερης μνείας. Μὲ σειρὰ ἀναγκαστικούς νόμους καὶ συντακτικὲς πράξεις ἀπαγορεύεται ἐπ' ἀόριστον ἡ πρόσληψη γυναικῶν στὸ Δημόσιο, περιορίζεται ἡ ἐξέλιξή τους στὸν κλάδο τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ ἀναθεωροῦνται οἱ διατάξεις ποὺ προσδιορίζουν τὴν πρόσβασή τους στὰ διάφορα ὑπουργεῖα. Στὸ μικρὸ διάστημα κοινοβουλευτικῆς ζωῆς ποὺ μεσολαβεῖ ὡς τὴ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ οἱ διατάξεις αὐτές, παρὰ τὴ γενικὴ κατακραυγὴ, δὲν θὰ καταργηθοῦν. Ἀναστέλλεται ἀπλῶς ἡ ἐφαρμογὴ τους. Καὶ δὲν θὰ εἶναι βέβαια τὸ Νέον Κράτος ἐκεῖνο ποὺ θὰ προωθήσει τὴν ἐλεύθερη εἴσοδο τῶν γυναικῶν στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες.

γ. Στὴν τρίτη κατηγορία περιλαμβάνονται διάσπαρτοι ἀλλὰ συγκεκριμένοι περιορισμοὶ καὶ ἀπαγορεύσεις ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀπασχόληση τῶν γυναικῶν στὸ Δημόσιο. Ὡς τὸ 1922 οἱ ρυθμίσεις αὐτές εἶναι ἐλάχιστες: Τὸ 1908 ψηφίζεται γιὰ πρώτη φορὰ νόμος ποὺ ἐπιτρέπει νὰ προσλαμβάνονται γυναῖκες τηλεφωνήτριες. Ὁ νόμος ὀρίζει ὅτι οἱ υποψήφιοι πρέπει νὰ εἶναι 21-35 χρονῶν, νὰ ἔχουν δίπλωμα δασκάλας καὶ νὰ εἶναι ἀνύπαντρες. Ὁ γάμος συνιστᾶ λόγο ἀπόλυσης. Μετὰ τὸ 1911 ἐπιτρέπεται ἡ συμμετοχὴ γυναικῶν στοὺς διαγωνισμοὺς γιὰ θέσεις γραφῶν καὶ δημιουργοῦνται θέσεις γιὰ γυναῖκες στὴν Ἐπιθεώρηση Ἐργασίας.

Ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου, ὅμως, ἡ σιωπηρὴ ἀποδοχὴ τους στὶς ὑπηρεσίες παύει νὰ ἰσχύει. Οἱ καταγγελίες μιλοῦν γιὰ διαγωνισμοὺς ποὺ ἀκυρώνονται ὅταν πετυχαίνουν πολλὲς γυναῖκες, γιὰ ἀναγκαστικὴ στασιμότητα ποὺ μεθοδεύεται μὲ τὴν προτίμηση ἀνδρῶν στὶς προαγωγές, ἀκόμη καὶ ὅταν ἔχουν λιγότερα προσόντα ἀπὸ αὐτές. Πολλοὶ βουλευτὲς καὶ ὑπουργοὶ θεωροῦν τὶς γυναῖκες αἰτία τῆς κακοδαιμονίας ποὺ μαστίζει τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες. Τὰ ἀλλεπάλληλα νέα νομοθετήματα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ὀργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν προβλέπουν μὲ μεγαλύτερη σαφήνεια τὰ ὅρια συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν. Ἔτσι ὁ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ἀπαγορεύει ρητὰ τὴν εἴσοδό τους στὸ διπλωματικὸ σῶμα· ὁ νόμος ὁ ὁποῖος ἰδρύει τὸ Γενικὸ Χημεῖο τοῦ Κράτους τὶς ἀποκλείει ἀπὸ τὰ ἐργαστήριά του, ἐνῶ ἡ ἴδια ἀπαγόρευση ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν Ὑπηρεσία Χημεῖου τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν· δὲν γίνονται δεκτὲς ὡς εἰσηγήτριες στὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας οὔτε τοὺς ἐπιτρέπεται νὰ καταλάβουν θέσεις δικαστικῶν υπαλλήλων.

Τὸ 1930 ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα —πρότυπο ὀργάνωσης γιὰ τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες— προβλέπει στὸν νέο ἐσωτερικὸ της κανονισμὸ ὅτι «δακτυλογράφοι τῆς Τραπεζῆς προσλαμβάνονται μόνον ἄγαμοι, ἀπολυόμενοι αὐτοδικαίως τῆς ὑπηρεσίας ἐὰν ἔλθωσιν εἰς γάμον». Ἡ στάση ποὺ διαμορφώνεται σιγὰ σιγὰ ἀπέναντι στὶς γυναῖκες υπαλλήλους ἀποκρυσταλλώνεται τὸ 1931 στὸ προσχέδιο νόμου γιὰ τὸν δημοσιούπαλληλικὸ κώδικα, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι οἱ θέσεις ποὺ θὰ μποροῦν νὰ καταλαμβάνουν θὰ ὀρίζονται κάθε φορὰ μὲ νόμο.

Τὸ ἴδιο μέτρο ἄλλωστε μεθοδεύεται καὶ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, ἣ ὁποία προτείνει τὸ 1935 νὰ προστεθεῖ στὸν καταστατικό χάρτη ἡ διατύπωση ὅτι «ἡ παραδοχὴ γυναικῶν εἰς τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας ρυθμίζεται ἐκάστοτε ἐκ τῶν σχετικῶν νόμων». Κύρια ἐπιχειρήματα τῶν εἰσηγητῶν εἶναι ἡ ἀνεργία τῶν ἀνδρῶν, ἡ ἀνάγκη νὰ τονωθεῖ ὁ οἶκος, ὁ προσωρινὸς χαρακτήρας ποὺ θὰ ἔχει τὸ μέτρο καὶ τὸ γεγονός ὅτι θὰ ἐπιτρέπεται νὰ διατηροῦνται γυναῖκες σὲ θέσεις ποὺ προσιδιάζουν στὸ φύλο τους.

Ὅπως εἶδαμε, τὸ σύνταγμα τοῦ 1952 δὲν περιλαμβάνει τὴ διάταξη αὐτή. Καὶ τοῦτο γιὰ εἶχε ἤδη θεσμοθετηθεῖ ἓνα χρόνο πρὶν, μὲ τὸν πρῶτο κώδικα δημόσιων ὑπαλλήλων ποὺ ψηφίζεται τελικὰ τὸ 1951. Οἱ ρυθμίσεις τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου δὲν καταργοῦνται μετὰ τὸν πόλεμο. Οἱ γυναικεῖες ὀργανώσεις καταγγέλλουν περιορισμούς στὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν σὲ διαγωνισμούς, τὸν καθορισμὸ ἀναλογίας τῶν γυναικῶν στὸ σύνολο τῶν ὑπαλλήλων σὲ διάφορα ὑπουργεῖα, ἐμπόδια στὶς προαγωγές τους. Διάταγμα τοῦ 1945 περιορίζει τὸν ἀριθμὸ τῶν φοιτητριῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, μὲ σκοπὸ νὰ μειωθοῦν οἱ γυναῖκες ἐκπαιδευτικοί. Συγχρόνως οἱ γυναῖκες ἀρχαιολόγοι ἀποκλείονται ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας· στὶς κεντρικὲς ὑπηρεσίες τῶν ὑπουργείων οἱ δακτυλογράφοι δὲν ἔχουν καμία βαθμολογικὴ ἐξέλιξη· οἱ γυναῖκες δὲν γίνονται ἐπιθεωρήτριες, ἐνῶ στὰ τριτάξια καὶ πεντατάξια σχολεῖα νόμος ἐπιβάλλει νὰ ὑπηρετεῖ μεγαλύτερος ἀριθμὸς ἀνδρῶν· καὶ πολλὰ ἄλλα. Ἡ ἐπικύρωση, ἄλλωστε, τῆς Διεθνoῦς Συμβάσεως τῆς Νέας Ὑόρκης τὸ 1953 δὲν θὰ λύσει τὸ πρόβλημα. Γιὰ νὰ ἀρθοῦν οἱ —θεσμικοὶ τουλάχιστον— περιορισμοὶ θὰ ἀπαιτηθεῖ εἰδικὸς νόμος τὸ 1955, ποὺ θὰ ὀρίζει ἐκ νέου ρητὰ ὅτι «αἱ γυναῖκες δύνανται νὰ ἀσκῶσι πάντα τὰ δημόσια λειτουργήματα ἐξαιρέσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ νὰ διορίζονται εἰς πάσας τὰς θέσεις πολιτικῶν ὑπαλλήλων τοῦ κράτους ἢ Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου Δικαίου ἐπὶ ἴσοις ὅροις μὲ τοὺς ἀνδρας».

Οἱ ρυθμίσεις ποὺ καταγράφονται παραπάνω εἶναι οἱ κυριότερες τῆς περιόδου ποὺ ἐξετάζει ἡ ἔρευνα. Τὴν εἰκόνα τους συμπληρώνουν διάφορα νομοσχέδια ἢ ὑπουργικὲς ἐξαγγελίες, ποὺ θέτουν ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν ἀπασχόληση τῶν γυναικῶν στὸ Δημόσιο καὶ ἐπιτίθενται κυρίως ἐνάντια στὴν ἐργασία τῶν παντρεμένων γυναικῶν.

Γιὰ μεγάλο διάστημα οἱ ἐνδιαφερόμενες δὲν ἀντιδροῦν. Οἱ περισσότερες εἶναι πολὺ νέες, πιεσμένες ἀπὸ τὰ καθημερινὰ προβλήματα καὶ χωρὶς προηγούμενη πείρα ἀπὸ δουλειά. Προέρχονται κυρίως ἀπὸ μεσαῖα ἀστικά στρώματα καὶ διαθέτουν ἓνα μᾶλλον μέτριο ἐπίπεδο μόρφωσης καὶ ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης. Παρ' ὅλες τὶς ἐκκλήσεις καὶ τὶς καταγγελίες τῶν φεμινιστριῶν οἱ γυναῖκες αὐτὲς ἀργοῦν πολὺ νὰ ὀργανωθοῦν. Οἱ πρῶτες ὀργανώσεις ὑπερά-

σπισης τῶν γυναικῶν δημόσιων υπαλλήλων ἐμφανίζονται στὸ προσκλήνιο τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου καὶ διέπονται περισσότερο ἀπὸ σοσιαλιστικὲς παρά ἀπὸ φεμινιστικὲς ιδέες. Τὸ ἴδιο πνεῦμα, ἄλλωστε, ἀκολουθοῦν καὶ οἱ ἀντίστοιχες διεκδικήσεις μετὰ τὸν πόλεμο.

Εἶναι ὥστόσο χαρακτηριστικὸ ὅτι παρ' ὅλες τὲς δυσκολίες καὶ τοὺς περιορισμοὺς ὁ ἀριθμὸς τῶν γυναικῶν δημόσιων υπαλλήλων συνεχίζει νὰ αὐξάνεται. Γιὰ νὰ ἐξηγήσει κανεὶς τὸ φαινόμενο αὐτὸ πρέπει νὰ πάρει ὑπόψη του δύο δυναμικὲς ποὺ βρίσκονται σὲ ἐξέλιξη τὴν ἴδια περίοδο, καθὼς καὶ τὰ σημεῖα καὶ τὸν τρόπο ποὺ ἀρθρώνονται.

Ὅπως ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω, τὸ ζήτημα τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ δημόσιου τομέα βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο πολλῶν συζητήσεων γιὰ δεκαετίες. Ὅλες οἱ διαδοχικὲς κυβερνήσεις, ἢ καθεμιὰ ἀνάλογα μὲ τὴν πολιτικὴ της, θεσπίζουν μέτρα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Στόχος εἶναι ἡ ὀρθολογικὴ, ἀποδοτικὴ καὶ οἰκονομικὴ λειτουργία τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ κάτι τέτοιο πρέπει νὰ καλυφθοῦν πρῶτα δύο ἄμεσες ἀνάγκες: Ἀπὸ τὴ μιὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ διεκδικήσεις τῶν υπαλλήλων γιὰ ὑψηλὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο, ἀντάξιο τοῦ λειτουργήματός τους, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἓνα κόστος λειτουργίας ποὺ νὰ ἀντιστοιχεῖ στὲς πραγματικὲς δυνατότητες τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἡ ἰσορροπία αὐτή, σὲ περιόδους μάλιστα ποὺ τὸ κράτος ἀντιμετωπίζει ἀλλεπάλληλα καὶ σοβαρὰ οἰκονομικὰ προβλήματα, εἶναι τόσο δύσκολο νὰ ἐπιτευχθεῖ, ὥστε τὸ ζήτημα θὰ παραμείνει ἀνοικτὸ γιὰ πολλὰ χρόνια.

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ὀρατὴ μιὰ διαδικασία ποὺ ἡ ἐκκίνησή της τοποθετεῖται στὲς πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀναδιάρθρωση τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν. Μία νέα ἱεραρχία διαμορφώνεται, ποὺ τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ της εἶναι ἡ διόγκωση τῆς βάσης της. Οἱ χαμηλόβαθμοι υπάλληλοι μπορεῖ νὰ διαφοροποιοῦνται ἀπὸ ἄλλα μισθοσυντήρητα στρώματα χάρις στὲς ἀποδοχὲς καὶ τὰ προνόμιά τους, ἔχουν ὅμως προδιαγεγραμμένα τὰ ὅρια τῆς ἐπαγγελματικῆς τους σταδιοδρομίας καὶ ἐκτελοῦν κατεξοχὴν χρέη ἐκτελεστικῶν ὀργάνων, μακριὰ ἀπὸ τὰ κέντρα λήψης τῶν ἀποφάσεων.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὴν ἴδια περίοδο ἓνα νέο κοινωνικὸ φαινόμενο παρατηρεῖται: Ἡ προσφορά ἐργασίας τῶν γυναικῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ μεσαῖα ἀστικά στρώματα αὐξάνεται αἰσθητά. Πολλοὶ παράγοντες ἐπηρεάζουν αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη: ἡ ἐξάπλωση τῆς ἐκπαίδευσης τῶν κοριτσιῶν, ἡ αὐξηση τῆς ἀνεργίας, τὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ γυναικῶν μὲ οἰκογενειακὲς ὑποχρεώσεις ἀνάμεσα στοὺς πρόσφυγες, ἡ οἰκονομικὴ κρίση καὶ ὁ πόλεμος· ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ διόγκωση τῶν μεσαίων στρωμάτων, ποὺ προκαλεῖ μιὰ σιωπηρὴ ἀναπροσαρμογὴ τοῦ παραδοσιακοῦ προτύπου γιὰ τὴ θέση τῶν γυναικῶν στὲς σύγχρονες οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς ἐπιταγές. Γιὰ τὲς νεαρὲς κόρες ποὺ πρωτοβγαίνουν

νά δουλέψουν, ή άπασχόληση στο Δημόσιο, με τὰ οικονομικά και κοινωνικά προνόμια πού προσφέρει, τούς εξασφαλίζει μια αξιοπρεπή εργασία πού δέν άπαιτεῖ οὔτε πολυετή κατάρτιση οὔτε ύψηλό μορφωτικό επίπεδο και τούς επιτρέπει νά ανταποκριθοῦν στις άμεσες ανάγκες τους και συγχρόνως νά συγκεντρώσουν μια κάποια προίκα. Γιατι τὰ όράματά τους δέν έρχονται σέ αντίθεση με τὸ κυρίαρχο ιδεώδες: "Ο προορισμός τους εἶναι νά παντρευτοῦν και νά άφοσιωθοῦν στο σύζυγο και τὰ παιδιά τους. "Όσο κι αν ο συνδυασμός γάμου και εργασίας παραμένει συμπτωματικός και κοινωνικά κατακριτέος για τις γυναίκες τῶν μεσαίων στρωμάτων σέ ὅλη τή μεσοπολεμική περίοδο, ή οικονομική κρίση και ο πόλεμος θά οδηγήσουν γρήγορα σέ επέκταση τῆς τάσης, χωρίς ὥστόσο τήν αντίστοιχη μετατροπή τοῦ κυρίαρχου ιδεολογικοῦ προτύπου.

Ἡ μισθωτή εργασία θά φέρεi σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική θέση αὐτῶν τῶν γυναικῶν. Παρά τὰ εμπόδια πού συναντοῦν, για πρώτη φορά τούς δίνεται ή δυνατότητα νά ξεφύγουν ἀπὸ τήν οικονομική εξάρτηση τῆς οἰκογένειας, νά κερδίσουν τή ζωή τους και νά γνωρίσουν κάτι ἀπὸ τὸν κόσμο πού ἀπλώνεται ἔξω ἀπὸ τούς τοίχους τοῦ σπιτιοῦ τους. Ἡ νέα τους θέση έρχεται ἀντικειμενικά σέ τέτοια ρήξη με τήν προηγούμενη, ὥστε δέν πρέπει νά μᾶς εκπλήσσει αὐτὸ πού με πρώτη ματιὰ φαίνεται σάν παθητική στάση μπροστά στις διακρίσεις πού ὑφίστανται. "Όμως τὸ γεγονός ὅτι οἱ γυναίκες δουλεύουν με σχέσεις μισθωτῆς εργασίας δέν ἀνατρέπει τὸν βασικό κοινωνικό προσδιορισμό τους, πού ὀρίζεται ἀπὸ τή θέση τους μέσα στην οἰκογένεια. Ἀντίθετα, αὐτὸς ο πρώτιστος καθορισμὸς διαφοροποιεῖ ἐξαρχῆς τή μισθωτή εργασία τῶν γυναικῶν και τήν αξιολογεῖ ὡς κατώτερη και συμπληρωματική.

Περιορισμένες κατὰ κανόνα στις χαμηλές θέσεις τῆς ἱεραρχίας και συχνά σέ ξεχωριστές ειδικότητες, οἱ γυναίκες δημόσιοι ὑπάλληλοι θά εκπληρώνουν ὅλο και περισσότερο λειτουργίες ἐκτελεστικῶν ὀργάνων, χωρίς ἐλπίδες επαγγελματικῆς ἀνόδου. Ταυτόχρονα, ἐκεῖ ὅπου ή ἀνοδος τοῦ μορφωτικοῦ τους επιπέδου τις ὠθεῖ νά διεκδικήσουν ἀνώτερες και καλύτερες θέσεις, θά προσκρούουν στους ρητοῦς πλέον περιορισμούς και τις ἀπαγορεύσεις τῆς νομοθεσίας.

Ἐποκειμένη ἔτσι σέ ειδικές ρυθμίσεις, ή άπασχόληση τῶν γυναικῶν στο Δημόσιο προσλαμβάνει σταδιακά ὀρισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά:

— χαμηλότερο συνολικό οικονομικό κόστος, πού ὀφείλεται ἀφενὸς στην πρόσληψη νέων γυναικῶν ὑπαλλήλων πάντα στις ἴδιες χαμηλές ἱεραρχικές βαθμίδες και ἀφετέρου στην περιορισμένη βαθμολογική και μισθολογική τους ἐξέλιξη, και

— μεγαλύτερη ἀπόδοση εργασίας, πού ὀφείλεται στην ἐξειδίκευση τῆς άπασχόλησῆς τους, ὅπου ὑπάρχει, στὸν ἐπαναληπτικό και μονότονο χαρακτήρα της, ἀλλὰ και στις ἀπειλές πού τή βαραίνουν.

Μπορούμε επομένως να πούμε ότι το κράτος κατορθώνει να στρέψει προς όφελός του τη δυναμική που ώθει τις γυναίκες των μεσαίων στρωμάτων στην άγορά εργασίας, αναλαμβάνοντας μια διαδικασία ρύθμισης και έλέγχου της απασχόλησής τους στις ύπηρεσίες του. Η διαδικασία αυτή συνδέει την αναδιάρθρωση του καταμερισμού εργασίας στο έσωτερικό των δημόσιων υπηρεσιών με μία επέκταση του φυλετικού καταμερισμού, από το αρχικό του πλαίσιο που είναι η οικογένεια, στις μισθωτές σχέσεις στις όποιες εισέρχονται οι γυναίκες.

Η κυρίαρχη ιδεολογία, που προσδίνει στην κατώτερη κοινωνική θέση των γυναικών και στον επικαθορισμό της από την οικογένεια έναν φυσικό χαρακτήρα, θα νομιμοποιήσει τη στάση του κράτους απέναντι στις γυναίκες υπαλλήλους του, μια και η εργασία τους θα θεωρηθεί αναγκαίο κακό, συμπλήρωμα του οικογενειακού εισοδήματος. Οί διαφορετικές απόψεις που διατυπώνονται άλλωστε από κάθε κατεύθυνση σχετικά με την εργασία των γυναικών διαφοροποιούνται ως προς το περιθώριο κινήσεων που αφήνουν στις γυναίκες έξω από και σε σχέση με την οικογένεια.

Ανακεφαλαιώνοντας, μπορούμε να συνοψίσουμε τη βασική υπόθεση αυτής της έρευνας ως εξής:

Ο έλεγχος και η ρύθμιση της μισθωτής εργασίας των γυναικών και η απαξίωση των θέσεων που καταλαμβάνουν στο έσωτερικό των δημόσιων υπηρεσιών εγγράφονται στη λογική μιᾶς έκσυγχρονιστικής διαδικασίας, που εξασφαλίζει ταυτόχρονα τη διατήρηση του επικαθορισμού των γυναικών από την οικογένεια. Είναι σαφές ότι, παρά τὰ φαινόμενα, δὲν τέθηκε ποτὲ θέμα νὰ ἐμποδιστοῦν πραγματικὰ οἱ γυναίκες νὰ ἐνταχθοῦν στὴν ἀγορὰ ἐργασίας. Ἡ ἐργατικὴ τους δύναμη ἦταν καὶ ἀπαραίτητη καὶ ἀναγκαία. Τὸ ζήτημα ὅμως ἦταν νὰ ἀναλάβουν ἐνὸς ὀρισμένου τύπου ἐργασία, πού δὲν θὰ ἔθετε ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν καθιερωμένη κοινωνικὴ ἱεραρχία ἀνάμεσα στὰ φύλα. Τὸ γεγονός ὅτι ὄλο καὶ μεγαλύτερα ποσοστὰ γυναικῶν ἀπὸ τὰ μεσαῖα στρώματα ἐμβάλλονται στὶς μισθωτὲς σχέσεις διευκολύνει τὴ διαδικασία αὐτή. Καὶ τοῦτο γιατί ἡ ἐξάπλωσή τους ἀναδεικνύει στὸ ἐξῆς τὰ στρώματα αὐτὰ στοὺς κατεξοχὴν φορεῖς πού συντηροῦν καὶ ἀναπαράγουν τὶς κυρίαρχες κοινωνικὲς σχέσεις. Ἀποθαρρυσμένες ἀπὸ τὰ ἐμπόδια πού ὀρθώνονται μπροστὰ τους καὶ ἐκφοβισμένες ἀπὸ τὶς ἀπειλὲς πού ἐπικρέμονται πάνω τους, οἱ γυναίκες μισθωτοὶ περιορίστηκαν ἔτσι στὶς κατώτερες θέσεις καὶ συχνὰ στὴν ἀνειδίκευτη καὶ ἀκοπλωμένη ἐργασία.

Στὸ παράδειγμα πού ἐξετάζουμε, ἡ ἀνάγκη νὰ προωθηθεῖ μιὰ διαδικασία ἐξορθολογισμοῦ καὶ ἐκσυγχρονισμοῦ τῶν δημόσιων υπηρεσιῶν, σὲ συνδυασμὸ με τὴν αὐξανόμενη προσφορὰ ἐργασίας ἀπὸ τὴ μεριὰ τῶν γυναικῶν, ὀδήγησε σὲ ἕναν ἰδιαιτέρου τρόπο ἐνταξίς τους. Ἡ διαδικασία αὐτὴ εἶχε ὡς

συνέπεια μιᾶ ιδιαίτερη ἐκμετάλλευση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν στὸ συγκεκριμένο χῶρο, νομιμοποιημένη ἀπὸ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ γυναῖκες καθορίζονται κοινωνικά ἀπὸ τὴ φυσική τους θέση μέσα στὴν οἰκογένεια.

Χάρη στὸ μηχανισμό ποὺ περιγράψαμε ἡ μισθωτὴ ἐργασία τῶν γυναικῶν ὀρίζεται ὡς κατώτερη, ἐνῶ διατηρεῖται καὶ διευρύνεται ὁ φυλετικὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας.

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ

Ἰανουάριος 1986